

ETNOLOGIE A PRAŽSKÝ STRUKTURALISMUS: PETR G. BOGATYREV*

FRANTIŠEK VRHEL

Ethnology and Prague structuralism: Petr G. Bogatyrev

Abstract: The article is aiming to shatter traditional view on Petr G. Bogatyrev's legacy as an „typical“ exponent of the Linguistic Circle of Prague. There are two reasons motivating the author's doubt in this sense: firstly, Bogatyrev's conceptual base is – explicitly – derived from „Gestaltpsychologie“, repeatedly refused by Jan Mukařovský whose doctrine represents in author's standpoint „typical“, genuine expression of Prague structuralism, and (secondly) whose phenomenological typology of functions serving as a „tertium comparationis“ proves a low-level conceptual elaboratedness of Bogatyrev's famous function of the „structure of functions“.

Key words: The Linguistic Circle of Prague, P. G. Bogatyrev, typology of functions, „gestalt“ versus structure.

Cassirerovská anticipace

Náš problém, promítnuto zcela obecně, totiž vztah „Gestalt“ a „Struktura“, anticipuje Ernst Cassirer ve svém vystoupení nazvaném *Strukturalismus v moderní lingvistice* (1945), otištěném téhož roku v časopise Newyorského lingvistického kroužku *Word*, a to tím, že paralelizuje, tím, že staví do blízkosti „tvar“, „Gestalt“ a „stavbu“, „Strukturu“. Tak, poukazuje na psychologické dědictví Humea a Macha, píše: „V moderní gestaltpsychologii se to všechno převrátilo v naprostý opak (tedy nikoli „svazek vjemů“, jak víme od Humea – FV), ale psychické jevy mají určitou strukturu a tuto strukturu nelze pochopit, považujeme-li ji za pouhý konglomerát, pouhou mozaiku smyslových dat“ (Cassirer 1996: 14). Cassirer, jistě právem, hledá historické souvislosti: základním momentem je mu učení Cuvierova o „principu korelace forem v organických bytostech“, volněji o celkovosti. Připomeňme v této souvislosti distanci Jana Mukařovského nejen od uzavřenosti

gestaltismu, nýbrž i holismu: „Je ovšem třeba odmítnout představu blízkou pojetí holistickému, že struktury nižšího řádu se postupně včleňují do struktur řádu vyššího a že celý tento systém struktur je završen a spjat v jednotu vrcholnou, něčím dále nepodmíněnou... Proti této schematizující konstrukci staví uměnovědný strukturalismus pojetí dialektické, které má na zřeteli především vzájemné a proměnlivé strukturální vztahy mezi jednotlivými jevy, kdežto uzavřenost struktury považuje jen za relativní. Proto také – na rozdíl od holismu – nevidí uměnovědný strukturalismus vývojovou iniciativu uvnitř vyvíjející se řady, nýbrž ve vnějších vývojových proudech.“ (Mukařovský 1948: 31)

Cassirer pokračuje: Cuvierovi je každý organismus celkem, jednotným a uzavřeným systémem. Je vhodné v této souvislosti dodat, že filiace moderní lingvistiky, podle Cassirera, má být hledána právě v Goethově a Cuvierově morfologickém idealismu. Na závěr, nikoli náhodně, objevuje se Cassirerova úvaha a prezentace výrazu „Gestalt“, jeho objevení se u německých romantiků jako Clemens Brentano v těchto verších: „Brot und Wein, die zwei Gestalten, / Sind nur Zeichen, sie enthalten / Gottes volle Wesenheit.“ (Cassirer 1996: 24) Cassirer připomíná: Kant namísto „Gestalt“ užívá termínu „schematismus“; jinak Goethe ve své morfologii: hra Gestaltu a Ungestaltu; nakonec Cassirer uvádí studii Christiana Ehrenfelse „Über Gestaltqualitäten“; vjem má určitou strukturu. Právě „Gestalt“, potud závěr Cassirerův, naznačuje možnost souvislostí mezi problémy, jež se na první pohled zdají být od sebe vzdálené (ibid.).

Shrnu: Ernst Cassirer *sblíží strukturu a Gestalt, ne-li ztotožňuje* (vidění téhož z různých perspektiv?). Toto neostře vidění diference učinilo z P. G. Bogatyreva strukturalistu, ač, jak se pokusím ve svém výkladu naznačit, byl vždy (explicitním) gestaltistou.

Charakteristiky

Se jménem Petra G. Bogatyreva, pokládaného za etnologickou paralelu Pražského lingvistického kroužku, bývá, jistě nikoli neprávem, spojován *funkcionalistický* přístup k lidové kultuře, již lze v někdejší disciplinární perspektivě pokládat za základní objekt etnologie. Tento přístup je shodně podtrhován rozličnými specialisty, ať už českými, slovenskými nebo zahraničními. Uvedme některé příklady, jež se snaží postihnout *konceptuální jádro, konceptuální bázi*, jež se pokoušejí charakterizovat Bogatyrevův odkaz. Tak Bohuslav Beneš (1968), patrně autor nejanalytičtější práce v českém jazyce, píše, že kromě „systematiky struktury (? – FV) propracoval (? – FV) Bogatyrev i systém funkcí, jejichž nositeli jsou etnografické jevy nebo skladby, a tím obohatil původní představu o struktuře jako hierarchii jednotlivých složek o další prvek, totiž o paralelní studium formy – způsobu jejich existence v lidových vrstvách. Srovnání tohoto pojetí u funkciona-

listů typu Malinowského a u strukturalistů typu Zelenina a Kagarova ukazuje zajímavé odchylky. Zatímco první dokonale propracoval systém, založený v podstatě na biologicko-společenském základě, má pojetí funkce u strukturalistů poněkud omezenější rozsah: je to označení jednak vnitřních složek jevu nebo folklorní skladby (funkce mimoestetické i funkce estetické), jednak jeho složek vnějších (působení skladby nebo jevu v lidovém kolektivu).“ V poznámce 41 (Beneš 1968: 200) se píše, že „nejúplněji (Bogatyrev – FV) shrnuje své poznatky o funkci v práci *La chanson populaire du point de vue fonctionnel*, Praha 1936, avšak ani zde *ne*definuje (podtrhl FV) samotnou funkci, nýbrž až její druhy.“

Podobně postupuje Jaroslav Kolár (1971). Mluví o „Bogatyrevově přímé účasti na vytvoření strukturalistické školy vyrůstající z činnosti Pražského lingvistického kroužku“ (Kolár 1971: 173). Bogatyrevův funkcionalismus přibližuje Kolár takto: „Míra živosti díla či kulturního jevu spočívá v Bogatyrevově pojetí v bohatství i rozmanitosti jednotlivých funkcí, v jejich schopnosti proměňovat se v souhlase se společenským vývojem a zůstat přitom jak strukturální součástí ve vnitřním uspořádání díla či jevu samotného, tak zároveň nositelem živě pociťovaných funkcí ve vztahu k vnímatelům. Spolu s ostatními funkcemi (praktickými, užitkovými, informačními, ideologickými atd.) sdílí tuto míru i funkce estetická, která bývá nezřídka akcesorním rysem funkcí mimoestetických a může být stejně jako ony při funkčních proměnách díla v historickém vývoji a při přejímání díla do jiného kulturního prostředí buď oslabena ve prospěch funkcí jiných, popř. úplně anulována, nebo naopak – pod tlakem dobových představ o estetickém uměleckém i mimouměleckém – vystoupit do popředí funkční hierarchie a zastřít očím nového publika jiné funkce, které dílo dříve plnilo a které novému prostředí nejsou potřebné.“ (ibid.: 175–176) Možná pozoruhodnější je, že Jaroslav Kolár (ibid.: 174) upozorňuje na „příznačnou časovou *koincidenci* (podtrhl FV) s Mukařovského propracováváním teorie funkcí“. K této otázce, pro nás klíčové, se vrátíme v závěrečné části studie, části, jež je přímo věnována komparaci nebo konfrontaci funkcionalistické, strukturalistické konceptuální báze Mukařovského na straně jedné a konceptuální báze Bogatyreva na straně druhé.

Milan Leščák, poslední z někdejších „domácích“ autorů, v doslovu ke slovenské verzi Bogatyrevovy proslulé práce o českém a slovenském lidovém divadle vydané na počátku sedmdesátých let (Leščák 1971) vehementně připomíná synchronní metodu odkrývající „složitost formálních a funkčních změn“ a dodává, že „změny ve struktuře funkcí etnografických jevů jsou významnější než změny jejich forem“ (ibid.: 265). V této souvislosti Milan Leščák zdůrazňuje: „Bogatyriov na konkrétnom materiáli ukázal striedanie dominant v štruktúre funkcií etnografických javov, najmä striedanie magickej a estetickej funkcie. Synchronna analýza je počiatkom na ceste postupného zdokonaľovania tzv. funkčno-štruk-

turálnej metódy v etnografii a folkloristike v tridsiatych rokoch, pretože mu umožnila uchopiť zložitú dynamiku premien v ľudovej kultúre ako jeden relatívny uzavretý systém.“ (ibid.: 265). Nakoniec Milan Leščák (ibid.: 265) zisťuje, že Petr G. Bogatyrev zavedl do etnografie novou, pregnantnejšiu terminológiu a často prijímal impulzy ze štrukturálnej estetiky a lingvistiky.

Také Roman Jakobson (1976) akcentuje Bogatyrevovo zkoumání „funkcionální hierarchie, konkrétně: dominantní a sekundární funkce“ a stejně tak hledání zákonů jejich proměn; akcentuje rovněž, že od počátku třicátých let Bogatyrev trvá na systematické aplikaci – v oblasti etnologie – funkčního strukturalismu. Toto počínání patří podle Jakobsona k vrcholným výsledkům Bogatyrevova výzkumu (Jakobson 1976: 31).

Analogicky postupuje také Ladislav Matejka (1976: xxiii–xxiv), jenž zmiňuje sémiotický rámec otevírající interdisciplinárnost, jež může zahrnout jak verbální, tak i neverbální sémiotické systémy. Odkazuje speciálně na Bogatyrevovu studii o lidovém oděvu jako znaku, s diferenciací materiální versus ideová skutečnost; připomíná a vysoce hodnotí Bogatyrevovo zkoumání sociálních funkcí oděvu.

Peter Steiner (1976: 363–364) velice výstižně uvádí, že studie Petra G. Bogatyreva, opřené o velké množství dat, odkazují na „the law concerning the socially determined fluctuation of functions“, dodává – topicky možný – případ vánočního stromku na Slovensku a případ svátečního používání galoší na ruském venkově. Ve stejném duchu píše i Irene P. Winner (1978: 341), zdůrazňující Bogatyrevovo zkoumání „changing hierarchy of functions“.

Naproti tomu Nadezhda Stangé-Zhirova (1984: 175–187) je podrobnější. Konstatuje zrození štrukturálnej etnologie v roce 1929, kdy Petr G. Bogatyrev publikuje ve francouzštině své, jak píše autorka, *pozoruhodné* dílo *Actes magiques, rite et croyances en Russie Subcarpatique* a právem asi upozorňuje na Bogatyrevův koncept „funkce štruktury funkcí“, jenž ve čtyřicátých letech upoutal pozornosť jazykovedcú. To dokladá zamyšlení Karla Horálka z roku 1948, zamyšlení, jež se o mnoho let později stalo součástí Vachkova mezinárodně proslulého slovníku pražské štrukturní jazykovedy (Vachek 2005: 62–63). V této souvislosti autorka píše: Oč je snazší jmenovat funkce, o to obtížnější je definovat vztahy mezi nimi, tedy popsat „funkci štruktury funkcí“. Nicméně v souvislosti s oděvem či běžným oděvem uvádí tyto funkce: praktickou, sociální, estetickou a náboženskou. Tento soubor, pokračuje Stangé-Zhirova (1984: 183), tvoří nebo vytváří štrukturu funkcí, jež svým způsobem představuje funkci běžného oděvu („costume quotidien“).

Potud poslední uváděná charakteristika. Jejich celek, jakkoliv náhodný, myslím docela dobře dokumentuje či věrohodně naznačuje základní gradient i konceptuální základ Bogatyrevova odkazu, Bogatyrevova funkcionalismu. Podí-

vejme se nyní – preferenciálně vzato – na teoretizující texty samotného protagonisty.

Funkcionalismus, funkce a Bogatyrevovy texty

Vycházejíce z reprezentativního výboru Bogatyrevových textů (Kolár 1971), podívejme se – takřkajíc přednostně – na pojetí a klasifikaci / klasifikace funkcí. Tak ve studii (postupujeme chronologicky) *K otázce etnologické geografie* (Bogatyrev 1929), v níž se autor může jevit jako průkopník korelací (srovnej například Greenbergovy práce z osmdesátých let), mluví o proměně funkcí etnografických jevů, Bogatyrev konstatuje, že ke změně funkcí může dojít nejen ve sféře materiální, nýbrž i duchovní kultury. Můžeme například (ono vracející se, zjevně nezbytné „např.“ – FV) v celé řadě případů postřehnout, jak dávné magické obřady nabývají pod vlivem jiné kultury čistě estetické funkce, a naopak samoúčelná hra se časem mění pod vlivem jiné kultury v magické dění. Autorovi, jak se zdá, nestačí funkce, eventuálně její proměny; v závěru studie se uvažuje o možnosti „určit obecné etnografické zákony platné pro všechny evropské národy“. Jak zjevno, tu se synchronické statické zkoumání najednou, snad až příliš optimisticky, přesouvá do sféry nadčasové. Závěr je však jasný: distinkce a pohyb dvou funkcí (nedefinovaných nebo snad nedefinovatelných? – FV): magické na jedné straně a estetické na straně druhé.

Ve studii věnované „etnografické praxi“, totiž *Etnografovy zkušenosti z terénní práce v Rusku a na Podkarpatské Rusi* (Bogatyrev 1930), je studium funkcí či jejich objasňování v případě jednotlivých (příliš nominalistické? – FV) etnografických jevů, přechod jedné funkce v jinou, prohlášeno za jeden z nejdůležitějších úkolů moderní etnologie. Otázka podle Petra G. Bogatyreva zní takto: „V jakém vztahu je oslabování jedné funkce k jiné funkci v rámci téhož etnografického jevu; zesiluje se například (opět charakteristické „např.“ – FV) estetická funkce určitého zvyku v opačném poměru k oslabování víry v jeho magickou sílu, nebo ne?“ Petr G. Bogatyrev k tomu podotýká: „Obvykle (opět nominalistické uvolnění – FV) zůstává obecná intenzita daného zvyku i po ztrátě jeho magické funkce stejná, tj. zvyk zůstává i nadále integrální součástí rituálu, jen jeho estetická funkce, která dříve neměla význam, sílí na úkor jeho funkce magické. Stává se také, že ztráta jedné funkce s sebou nese i ztrátu jiných funkcí. Tak dochází při mizení lidového kroje k tomu, že sedláci pociťují starý oděv, který pro ně ztrácí estetickou hodnotu, jako málo pohodlný, málo praktický atp. („atp.“ rovněž oblíbené v Bogatyrevových enumeracích – FV).“ Dvě poznámky k leitmotivu: funkce jsou jednoznačné, funkce a jejich podoby nejsou generalizovány; jsou to spíše vracející se „nehybné“, předem dané složky případové, eventuálně příkladové „multiplex (case) analysis“.

Príspevek k strukturální etnografii (Bogatyrev 1931) je především strukturalistickým krédem, nikoli však vůči pražskému strukturalismu, nýbrž vůči, slovy samotného Petra G. Bogatyreva, *strukturální psychologii* (Gestaltpsychologie; dnes bychom mluvili o tvarové psychologii), jež se Bogatyrevovi jeví jako metodologicky použitelná, předpokládáme-li, že jistý (opět singularizace, nominalismus – FV) etnografický (nikoli „etnický“? – FV) jev vykazuje několik funkcí. A tak není divu, že Petr G. Bogatyrev definuje strukturu nikoli podle či v souladu s Trubeckým, Jakobsonem či Mukařovským nebo Havránkem, nýbrž podle Koffky: „Solch Zusammensein von Phänomenen, in dem Glied ‚das andere trägt‘, in dem Glied seine Eigenart nur durch und mit andern besitzt, wollen wir fortan eine Struktur nennen“ (ibid.: 64–67). Odtud Petr G. Bogatyrev odvozuje dva (základní?) znaky struktury: mnohost a uspořádanost, což se jeví být poněkud obecné, ne-li dokonce banální; prostě poněkud obecně banální. Konfrontovat můžeme toto pojetí nejlépe snad s Mukařovského pojetím ve studii o celku v teorii umění (Mukařovský 1971: 85–96).

Ale pozor. Jak jsme již antcipovali: ani funkcionální, ani strukturální zkoumání nejsou autonomní, jsouce spíše branou k možnosti konstruovat „etnografické zákony“; že by snad vzdálený ozvuk klasického evolucionismu? Jsou „obecné“ zákony platné pro evropské národy vskutku „dostatečně obecné“? Platí pro celek národů světa jiné zákony, zákony „více obecné“? Ve skutečnosti jsou Petrovi G. Bogatyrevovi takové zákony spíše funkčními souvislostmi pohybu složek etnologických jevů. Snad postačí jeden citát z uvedené stati, v níž Petr G. Bogatyrev formuluje „druhý zákon“ takto: „Když některý (opět singularizace – FV) etnografický fakt ztrácí jednu nebo několik ze svých funkcí a uchovává si přitom životnost, rostou ostatní jeho funkce přímo úměrně k mizejícím, tj. stále se uplatňuje síla zákona (jakého? fyzikálního, termodynamického? – FV) o zachování energie obřadu.“ (Bogatyrev 1931: 66) Vtipnější je možná autorovo konstatování, týkající se studia lidové víry, při němž se často setkáváme s tím, že ve vědomí téhož sedláka současně existují dva náboženské systémy, které se vzhledem ke své podstatě navzájem přímo vylučují a nespojují v jeden celek. Že by antcipující zášleh na to, co se o nějaký ten rok později v orbitu zkoumání chaotických jevů bude nazývat neintegrovatelným systémem? Synchronně lze v této souvislosti odkázat na Sorokinovy „chaoticko-synkretické systémy“ (Sorokin 1948: 191–192).

Zpět k východisku Bogatyrevova strukturalismu. Tak ve studii, známé, ba proslulé, o vánočním stromku na východním Slovensku (Bogatyrev 1932), nesoucí podtitul *K otázce strukturálního zkoumání proměny etnografických faktů*, autor zavádí, spíše však operativně, pojem dominantní funkce, magické, estetické nebo jiné (jaké? – FV; opět: žádná úplná taxonomie); jev plní víc funkcí, které jsou

vzájemně „strukturně“ spjaty. A podotýká: „Metody *strukturální psychologie* (podtrhl – FV) by se proto měly s příslušnými obměnami aplikovat i na etnografický materiál.“ Mluví se – snad poprvé explicitně – o funkci praktické; mluví se neurčitě o funkci „magicko-religiózní“ (ibid.: 71). Je funkce magická a primitivně religiózní totéž? Funkcionální proměny vánočního stromku, resp. jejich studium (vlastně jde o singulární případ, o vánoční stromek na východním Slovensku) patří k tomu nejlepšímu (a nejcitovanějšímu) z Bogatyrevova odkazu; reference na určitou cyklizaci zdá se být vrcholným zjištěním. Také studie *Funkčně strukturální metoda a jiné metody etnografie a folkloristiky* (Bogatyrev 1935) maximalizuje funkcionální přístup: „Pro badatele zkoumající etnografii a folklór je nezbytně nutné na prvním místě určit funkci.“

Je to dílo *Lidová píseň z funkčního hlediska* (Bogatyrev 1936b), jež náleží k nejvýznačnějším složkám Bogatyrevova vědeckého odkazu, dílo, v němž je snad bogatyrevovská enumerace nejobsáhlejší, leč opět ukončena oním antitaxonomickým „atd.“ Autor konstatuje, že funkce písně vytvářejí „celistvou strukturu“, podotýkáje: „Vedle estetické funkce je píseň zároveň nositelem jiných funkcí: funkce magické, funkce znaku regionálnosti, udávání rytmu práce, informační funkce o věku zpěváka a také o tom, kdo píseň zpívá (muži, ženy) atd.“ (ibid.: 115) Opět, jak naznačeno, neúplnost, případovost, induktivnost, jež, jak se zdá, vyznačují celou konceptuální bázi Bogatyrevova strukturálního funkcionalismu, nemluvě o psychologických či lépe *gestalt-psychologických východiscích* Bogatyrevova pojetí strukturálnosti. Mají-li však dostatečně vyniknout Bogatyrevovy konceptuální horizonty, jsou-li to vůbec celistvosti, bude vhodné srovnat Bogatyrevovo funkcionalistické počínání s Mukařovského fenomenologickou typologií funkcí. Jí je vyhrazena třetí, závěrečná část studie.

Mukařovského typologie funkcí

Pokusím se tedy nazřít funkcionalismus Petra G. Bogatyreva z perspektivy typologie funkcí, jež dosáhla svého takřikajíc krajního výrazu v proslulé studii Jana Mukařovského *Místo estetické funkce mezi ostatními* (původně předneseno v roce 1942; Mukařovský 1966: 65–73), anticipované funkcionalistickými úvahami o estetické funkci, normě a hodnotě z roku 1937 a rovněž studií o funkcích v architektuře, domyšlené v pozdější stati z roku 1946 *Člověk ve světě funkcí* (obě byly otištěny v Mukařovský 1966). Stupeň vypracování, rozsah a konceptuální úroveň činí však z díla o postavení estetické funkce možná nejvýmluvnější doklad pražského strukturalismu z funkcionalistické perspektivy. V této souvislosti však bude nejvhodnější odkázat nejprve na studii o pojmosloví československé teorie umění z roku 1947 (ibid.: 122–123), jež připomíná to, co bylo stanoveno v typologii: (1) estetickou funkci nelze omezovat na umění; naopak, tato funkce

prolná veškerou lidskou činnost a (2) je „dialekticky“ protikladná všem funkcím ostatním, a to proto, že nemá vlastně cíl, ke kterému by směřovala. Potud základní předpoklady Mukařovského vize. V souvislosti s naším tématem však bude na místě podat typologii Mukařovského, byť třeba jen poněkud schematicky, extenzivněji a poté ji ale pouze implicitně konfrontovat s příslušnou konceptualizací Petra G. Bogatyreva.

Tedy: Mukařovský *definuje* funkci jako způsob sebeuplatňování / sebeuplatnění subjektu vůči vnějšímu světu. Typologie vypadá takto: v první instanci rozlišuje autor na jedné straně funkce „bezprostřední“, na straně druhé funkce „znakové“. Funkce bezprostřední se dělí na funkce „praktické“ (v popředí stojí objekt, sebeuplatnění subjektu směřuje k přetvoření objektu) a funkce „teoretické“ (v popředí stojí subjekt, cílem je promítnutí skutečnosti do vědomí). Funkce znakové rovněž dichotomizují; jde jednak o funkci „symbolickou“ (v popředí stojí objekt, jde o účinnost vztahu mezi věcí symbolizovanou a symbolizujícím znakem) a jednak o funkci „estetickou“ (v popředí stojí subjekt, znak estetický nepůsobí na žádnou jednotlivou skutečnost, nýbrž oobrazí v sobě skutečnost jako celek). Sjednocováním skutečnosti připomíná funkce estetická funkci teoretickou, od níž se ovšem odlišuje tím, že teoretická funkce usiluje o úhrnný a *jednotlivý obraz* skutečnosti, kdežto estetická navozuje *jednotlivý postoj* k ní (ibid.: 70). Estetický znak je – podobně jako znak symbolický – znakový objekt, ale na rozdíl od znaku symbolického na skutečnost neúčinkuje, nýbrž se do ní promítá. Shrnutí typologie funkcí: dvě skupiny, funkce bezprostřední a funkce znakové, dále se dekomponující na funkce praktické a funkce teoretické; funkce znakové pak na funkce symbolické a funkce estetické. Právě funkce praktická, vlastně bezpříznaková, tedy funkce *kat'exochén*, je bohatě vnitřně rozlišena; jsou ze všech funkcí nejbližší skutečnosti. Jak podotýká Jan Mukařovský, kolem funkce praktické se kupí funkce ostatní, vcházejíce s ní v úzké vztahy, a některé z *odstínů* funkce praktické vznikají míšením s funkcí jinou. Tak *funkce magická* je směsí funkce praktické s funkcí symbolickou. Dodejme ještě s Janem Mukařovským, že znaky symbolické a estetické jeví povahu objektu, kdežto znaky ve funkci praktické a teoretické směřují k povaze nástrojové.

Porovnáme-li tedy na jedné straně z druhého oddílu uvedený obraz funkcí podle Petra G. Bogatyreva, a Mukařovského konceptuálně domyšlenou typologii na straně druhé, je – myslím – rozdíl patrný na první pohled. Stupeň jemnosti nám ostatně může napovědět i detail: Petr G. Bogatyrev používá pojem „magická funkce“ (a používá jej velice často) jako entitu vždy a zásadně nerozčleněnou, ba někdy v ekvivalenci synkretizující s živlem religiózním. Jan Mukařovský naproti tomu zjemňuje „magickou funkci“ poukazem na relaci mezi funkcí praktickou a funkcí symbolickou. Možná je vhodné v této souvislosti připomenout

Lévi-Straussovou proslulou stať o účinnosti symbolů, jež má, paradoxně, blíže k Janu Mukařovskému nežli k Petrovi G. Bogatyrevovi; a – nakonec – to již raději nemluvím o funkci estetické, vlastní to doméně zkoumání Jana Mukařovského (Chvatík 2001).

Je však nutné připomenout, že vztahy mezi funkcí a její aplikací na etnologický materiál a mezi domýšlením funkce struktury funkcí, jímž Petr G. Bogatyrev inspiroval českou jazykovědu, se v čase vyvíjely, a tak možná nelze kvalifikovat úplně jednoznačně Bogatyreva jako čistého funkcionalistu, gestaltistu či strukturalistu.

Závěr

Náš závěr implikuje, jak se mi zdá, trojí zjištění. Především ve srovnání s fenomenologickou typologií Jana Mukařovského, ve srovnání s definičním a celkovým pojmovým vypracováním funkcionální perspektivy u Jana Mukařovského, působí „tatáž“ perspektiva u Petra G. Bogatyreva poněkud svévolně, jsouc výrazem spíše účelovým (a vlastně málo důsledným), konceptualizací spíše etnologického pozorovatele, více etnologického praktika s brilantními zkušenostmi z terénního výzkumu, méně pak teoretika.

V souvislosti s dekompozicí funkcí lze ještě z Mukařovského připomenout to, co píše Mojmír Grygar (1999: 91–92) o tom, že každá skutečnost, která vstupuje v dosah postoje magickónáboženského, stává se „znakem zvláštního druhu“. Při postoji magickónáboženském skutečnosti nejsou převáděny ve znaky, *nýbrž jsou jimi prostě bytostně* (Vrhel 1994); proto také jsou schopny působit jako to, co zastupují. Potud Mojmír Grygar s odvoláním na Mukařovského studii *Význam estetiky* (1942; studie nevyšla tiskem). Možná však, jak naznačeno v souvislosti s Horálkovým rozбором „funkce struktury funkcí“ (Vachek 2005: 62–63), lze pokládat za nápadité *přejmenování* problému na otázku po původní *synkretičnosti* funkcí v „primitivní či folklórní společnosti“, na otázku po původní celistvosti funkcí. Toto naše vidění možná nepřímou dokládá Květoslav Chvatík (2001: 68–70), mluvící jednak o nemožnosti, rozumí se obecné nemožnosti „chemicky čistě odlišit jednotlivé kategorie funkcí“ (tedy: funkce se jeví jako historicky proměnlivá struktura sil řídicích celkový postoj člověka ke skutečnosti), jednak, z hlediska vývojového, pokud jde o diferenciaci funkcí, o tom, že tuto diferenciaci jsme zvyklí pokládat za přirozenou a danou. Ve skutečnosti jde o důsledek dlouhodobého historického vývoje, zejména novodobé dělby práce. Chvatík k tomu poněkud schematicky podotýká, že v prostředí přírodních národů je například dodnes nesnadné oddělit estetickou funkci od funkce magické a erotické (ibid.: 70). Víra v původní synkrezi může být více či méně oprávněná; neměla by nám však bránit v adekvátní konceptualizaci, byť by šlo o pouhé funkční odstíny.

Je-li Jan Mukařovský (potud naše druhé zjištění) *genuinním* výrazem pražského strukturalismu, pak jím není teoretická složka Bogatyrevova díla, jež se výslovně a opakovaně, jak jsme ostatně viděli, hlásí k psychologickému *gestaltismu*, od jehož „uzavřenosti“, od jehož nestrukturnosti se Jan Mukařovský nejednou distancoval. Tak ve studii *K pojmosloví československé teorie umění* (Mukařovský 1966: 117): „Na druhé straně je táž maxima (celek je víc než části – FV) pro strukturní pojetí příliš široká, neboť subsumuje také celky, které strukturní povahy nemají, např. tvary a útvary toho druhu, jakými se zabývá tvarová psychologie (Gestaltpsychologie).“

Stejně je tomu ve studii *Pojem celku v teorii umění* (Mukařovský 1971: 86–88), kde Jan Mukařovský píše: „Kladu otázku úmyslně takto široce a opatrně, obávaje se, že by otázka užší, jaký druh celku představuje umělecká struktura, vedla k zanedbání jiných aspektů pojmu celek, jež se mohou v teorii umění vyskytovat vedle pojmu struktury. A opravdu se vyskytují. Především připadá v teorii umění důležitá úloha pojmu *tvar*. Třeba předem připomenout, že slova *tvar* bývá v teorii umění a zejména v umělecké kritice užíváno v několika různých významech, někdy i zároveň. Mám na mysli onen přesný význam, v němž se ho užívá v psychologii; tvar – Gestalt. Uzavřený celek zpravidla smysly vnímatelný, jenž kromě vlastností daných částmi má ještě celkovou „vlastnost tvarovou“ (Gestaltqualität), která jej charakterizuje právě jako celek. Takovým tvarem (nebo – ještě spíše útvarem) je v hudbě melodie, v básnictví verš... Neboť je zcela jasné – třebaže si to občas někdo mate – že kompozičním rozbohem sebepodrobnějším není básnické dílo charakterizováno jako struktura, i když pořádný kompoziční rozbor neskládá dílo z částí, nýbrž vychází od celkového uspořádání částí, od „tvarové vlastnosti“. Proporcionalita, symetrie, koncentričnost a podobné kompoziční charakteristiky nejsou charakteristika strukturní, i když struktura díla vykonává rozhodující vliv na jeho kompozici a i když naopak způsob, jímž je dílo kompozičně vybudováno, může být badatelsky využit jako jeden ze symptomů strukturního složení díla.“

Potud Jan Mukařovský; lze se domnívat, že odmítnutí „gestaltismu“ je dosti zřetelné. Nakonec třetí zjištění. Nikoli Petr G. Bogatyrev, nýbrž Jan Mukařovský předvedl *genuinní strukturalistický rozbor* v oblasti folkloru, a to ve studii věnované „detailu jako základní sémantické jednotce v lidovém umění“ (1942, Mukařovský 1966: 209–222). Především, konstatuje Jan Mukařovský, není ve folklorní tvorbě hranice mezi výtvyry s převažující funkcí estetickou a výtvyry, kde estetická funkce, ač přítomna, nad ostatními nepřevažuje. Tezi, již Jan Mukařovský předkládá, lze zřejmě spatřovat ve zjištění, že přiřazování detailu ve folklorním umění ne vždy odpovídá zákonům logiky a empirie; detail zachovává svou významovou samostatnost, a výtvor vzniká přiřazováním detailů, jež bývají

součástí tradice, a tedy vznikly dávno předtím, než jich autor některého díla užil. Spočívá-li geneze folklorního díla v seskupování tradičních motivů a formulí a je-li vznik lidového uměleckého díla pouze začátkem procesu stálých obměn, dějících se přeskupováním, přibýváním a ubýváním detailů, můžeme pak říci, že detail představuje základní významovou jednotku kontextu folklorního uměleckého díla, kontextu kvalifikovatelného jako „mozaikový“. Odtud i přirozenost toho, co Jan Mukařovský nazývá „významovými spárami“. Základní zjištění lze pak – podle Jana Mukařovského – formulovat jako „princip aditivní kompozice“. Lidová poezie dochází k velmi značnému rozpětí mezi empirickou skutečností a jejím zobrazením prostě na základě toho, že jejím cílem je kombinace znaků, nikoli reprodukce empirických vztahů mezi věcmi. Detail v lidovém umění se tak ukazuje jako něco mnohem důležitějšího než nějaký podřízený stavební prvek; není statický, jsa základním nositelem iniciativy ve významové stavbě folklorního uměleckého díla. A tak je zjevné, ve světle Mukařovského strukturního rozboru, že lidové umění nevychází od představy celku, ale od *řazení detailů* daných tradicí, jejichž vždy novým řazením vznikají nepředvídatelné celky.

Září 2007

---

*Práce vznikla v rámci VZ MŠMT 0021620877. Okruh Česká věda a kultura uprostřed Evropy/Blok V. E. Etnologické reflexe ve studiu české společnosti/číslo 206905 E.

Literatura:

- Beneš, Bohuslav: 1968 – P. Bogatyrev a strukturalismus. *Český lid* 55: 193–206.
- Bogatyrev, Petr: 1929 – K otázce etnologické geografie. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 27–35.
- Bogatyrev, Petr: 1930 – Etnografická praxe. Etnografovy zkušenosti z terénní práce v Rusku a na Podkarpatské Rusi. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 48–56.
- Bogatyrev, Petr: 1931 – Příspěvek k strukturální etnografii. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 64–67.
- Bogatyrev, Petr: 1932 – Vánoční stromek na východním Slovensku. K otázce strukturálního zkoumání funkční proměny etnografických faktů. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 71–75.
- Bogatyrev, Petr: 1935 – Funkčně strukturální metoda a jiné metody etnografie a folkloristiky. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 85–93.
- Bogatyrev, Petr: 1936a – Kroj jako znak. Funkční a strukturální pojetí v národopisu. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 109–114.
- Bogatyrev, Petr: 1936b – Lidová píseň z funkčního hlediska. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon (1971): 115–125.

- Cassirer, Ernst A.: 1996 – Strukturalismus v moderní lingvistice. In: *Kritický sborník XVI/1*: 13–25. Přeložil Karel Palek. Originál: 1945 – Structuralism in Modern Linguistics. *Word* (Journal of the Linguistic Circle of New York). Vol. 1, No. 2 (August): 99–120.
- Grygar, Mojmír: 1999 – *Terminologický slovník českého strukturalismu*. Brno: Host.
- Chvatík, Květoslav: 2001 – *Strukturální estetika*. Brno: Host.
- Jakobson, Roman: 1976 – Pětr Bogatyřev (29. I. 93 – 18. VIII. 71). Expert in Transfiguration. In: Matejka, Ladislav – Arbor, Ann (eds.): *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. The University of Michigan Press: 29–39.
- Kolár, Jaroslav: 1971 – Československá léta Petra Bogatyřeva. In: Kolár, Jaroslav (ed.): *Souvislosti tvorby*. Praha: Odeon: 171–182.
- Leščák, Milan: 1971 – Doslov. In: Piotr Bogatyriov: *Ludové divadlo české a slovenské*. Bratislava: Tatran 1971: 263–271.
- Matejka, Ladislav: 1976 – Preface. In: Matejka, Ladislav – Arbor, Ann (eds.): *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. The University of Michigan Press: ix–xxxiv.
- Mukařovský, Jan: 1948 – *Kapitoly z české poetiky. Díl I. : Obecné věci básnictví*. Praha: Svoboda.
- Mukařovský, Jan: 1966 – *Studie z estetiky*. Praha: Odeon.
- Mukařovský, Jan: 1971 – *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel.
- Sorokin, Pitirim A.: 1948 – *Krise našeho věku*. Praha: Tiskařská a vydavatelské družstvo československého obchodnictva v Praze.
- Stangé-Zhirova, Nadezhda: 1984 – Petr Bogatyřev – ethnologue et sémioticien. In: Stangé-Zhirova, Nadezhda – Rubeš, Jan (eds.): *Cercle Linguistique de Prague, son activité, ses prolongements. Actes de colloque international (mars 1984)*. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles: 175–189.
- Steiner, Peter: 1976 – The Conceptual Basis of Prague Structuralism. In: Matejka, Ladislav – Arbor, Ann (eds.): *Sound, Sign and Meaning. Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. The University of Michigan Press: 351–385.
- Vachek, Josef: 2005 – *Lingvistický slovník pražské školy*. Praha: Karolinum.
- Vrhel, František: 1994 – Symbol: transkulturní pohled. *Český lid* 81: 1–16.
- Winner, Irene P.: 1978 – Cultural Semiotics and Anthropology. In: Bailey, R. W. – Matejka, Ladislav – Steiner, Peter (eds.): *The Sign: Semiotics around the World*. The University of Michigan Press: 335–363.

Contact: Doc. PhDr. František Vrhel, CSc., Ústav etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 562/20, 110 00 Praha 1; e-mail: frantisek.vrhel@ff.cuni.cz

Český
lid

ETNOLOGICKÝ ČASOPIS

ETHNOLOGICAL JOURNAL

ČESKÝ LID

ETNOLOGICKÝ ČASOPIS – ETHNOLOGICAL JOURNAL

ČÍSLO 4

ROČNÍK 94/2007

(ZALOŽEN 1891)

Vydává:

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY, v. v. i.

ISSN 0009-0794

© Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. 2007

Vedoucí redaktor: Jiří Woitsch

Výkonná redaktorka: Kateřina Sedlická

Redakční rada: František Bahenský (EÚ AV ČR, Praha), Josef Kandert (Katedra sociologie FSV UK, Praha), Oldřich Kašpar (Ústav etnologie FF UK, Praha), Petr Lozoviuk (Institut für Sächsische Geschichte und Volkskunde, Dresden), Ondřej Maňour (EÚ AV ČR, Praha), Lydia Petráňová (EÚ AV ČR, Praha), Jana Pospíšilová (EÚ AV ČR, Brno), Milena Secká (NM – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, Praha), Petr Skalník (Katedra sociálních věd UPa, Pardubice), Daniela Stavělová (EÚ AV ČR, Praha), Jiří Traxler (EÚ AV ČR, Praha), Lubomír Tyllner (EÚ AV ČR, Praha), Zdeněk Uherek (EÚ AV ČR, Praha)

International Advisory Board: Christian Feest (Frankfurt am Main, D), Gero Fischer (Wien, A), Will Guy (Bristol, GB), Susanne Hose (Bautzen, D), Gabriela Kiliánová (Bratislava, SK), Zygmunt Kłodnicki (Cieszyn, PL), Timothy McCajor Hall (Chicago, USA), Natalija Novikova (Moskva, RUS), Vladimír Penčev (Sofia, BG), Rosie Read (Bournemouth, GB), Zdeněk Salzmann (Sedona, USA), Tobias Weger (Oldenburg, D), Tvrtko Zebec (Zagreb, HR)

Redakce: Na Florenci 3, 110 00 Praha 1, tel. 234 612 602, 234 612 505, e-mail: jiri.woitsch@post.cz, katerinasedlicka@seznam.cz.